

ИСМЕТ СМАИЛОВИЋ

КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА И ЈЕЗИЧКЕ НОРМЕ

Закључци о књижевном језику и књижевнојезичкој политици у Босни и Херцеговини дио су опће политике Босне и Херцеговине, њених друштвених напора, дио су културне политике која је формулисана и у закључцима двију сједница Централног комитета Савеза комуниста Босне и Херцеговине, и у законским и другим актима Скупштине Босне и Херцеговине, и у педагошким и другим напорима образовних и културних институција. Због тога они нити могу нити смију имати привремени карактер, због тога се не смију схватити као вербална декларација, због тога они нису обавеза само политичких активиста већ и научних, културних и просвјетних радника у Босни и Херцеговини, због тога не могу бити краткотрајна и факултативна теорија, већ стална и обавезна пракса, због тога су сигуран путоказ који нас неће упућивати на странпутице, него усмјеравати на најбоље и најсигурније путеве у области научног, културног, просвјетног и педагошког рада.

Књижевнојезичка политика у нашој Републици и закључци који су на основу ње утврђени, да се још једном подсјетимо, засновани су на слиједећим начелима:

1) Прихватање српскохрватског, односно хрватскосрпског књижевног језика као једног језика са свим разноликостима и варијантским разликама;

2) отвореност према позитивним културним и језичким утјецајима из свих република и свих културних средина нашег језичког подручја;

3) његовање аутохтоних књижевнојезичких и културних вриједности, које су заједничко благо свих народа Босне и Хер-

цеговине и чине мост међу њиховим културама, тј. инсистирају на ономе што нас повезује и зближава, и

4) пуна слобода индивидуалног избора језичких изражајних средстава без обзира на њихову варијантску маркираност у другим срединама.

На основу ових начела утврђени су и одговарајући закључци који се односе: а) на двочлан назив нашега језика, б) на равноправност ћирилице и латинице, ц) на обавезан ијекавски изговор у школској настави, у свим уџбеницима и приручницима намијењеним ученицима основних и средњих школа (изузев изворних текстова), као и у средствима јавног обавјештавања, д) на употребу двојне, односно цјелокупне стручне терминологије у настави и уџбеничкој литератури и е) на утврђивање стандардног босанскохерцеговачког језичног израза.

Од доношења оваквих закључака и прокламовања књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини прошло је до данас 9 година. Њихова теоретска вриједност, у политичком, научном и васпитном погледу одмах је показала своје пуно оправдање и стално га показује и данас, а прва комплетнија анализа њихове практичне примјене извршена је 1973. године на Мостарском савјетовању о књижевном језику. Тада је након многих извјештаја, реферата и живе дискусије о провођењу књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини, између осталог, утврђено да учесници Савјетовања поздрављају прокламовање књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини, а закључено је да треба и даље инсистирати на досљедној примјени и провођењу њених основних принципа и свих закључака који из њих произилазе, јер се показало да је и поред запажених резултата, у практичној примјени било „недопустиве спорости, а у неким случајевима и недосљедности.”

Један од закључака Мостарског савјетовања, који је и такоако на писање овога рада, био је овакав: „Систематски радити на подизању нивоа лингвистичког образовања и језичке културе [...] свих наставника те опће писмености и културе усмене ријечи у области образовања, јавног обавјештавања, администрације и другим подручјима друштвеног живота.” Овакав закључак је донесен на основу утврђених чињеница да велик број учитеља, наставника и професора свих предмета, као и знатан број осталих који раде у администрацији, у редакцијама листова и новина, на радију и телевизији, и у другим културним установама, немају потребно лингвистичко образовање ни одговарајућу културу усменог и писменог изражавања. Нећемо овдје наводити све разлоге који су довели до таквих неповољних чињеница, већ ћемо указати само на један од њих који се досада није довољно истицао, а веома је важан кад је ријеч о схватању књижевнојезичке политике и њезиној практичној примјени у настави, у уџбеницима и приручницима, у администрацији и у средствима јавног обавјештавања.

Неки мисле да су књижевнојезичка политика, њени принципи и закључци само друштвено-политички захтјев, само друштвено-политички постулат без ослонаца на научне лингвистичке чињенице и језичну правилност, без претпоставке да у стандардном језику мора све бити прије свега тачно и правилно, без настојања да се наш језик сачува од штетних и непотребних утјецаја туђих језика итд. Они који тако схваћају књижевнојезичку политику криво је схваћају, јер не знају да је књижевнојезичка политика утврђена колико на постојећој друштвено-политичкој констелацији и интересима свих народа који заједнички живе у Босни и Херцеговини, толико и на научним лингвистичким чињеницама. У документу „Књижевни језик и књижевнојезичка политика у Босни и Херцеговини” то је неколико пута наглашено дословно овако: „У разматрању књижевнојезичке ситуације у Босни и Херцеговини морамо увијек полазити 1) од лингвистичких чињеница и 2) од постојеће друштвено-политичке констелације и интереса свих народа који заједнички живе у овој Републици.”

Ако је то тако, а јест тако, онда се никада не смије заборавити да књижевнојезичка политика и у теорији и у пракси обавезно подразумеива све научно утврђене језичне чињенице и истине, све језичне законе и правила и све видове правописних, ортоепских, фонетских, морфолошких, синтаксичких и уопће граматичких норми, као и његовање нашег цјелокупног језичног блага, односно чување његове чистоће од непотребних туђинских утјецаја, од пренаглих потреса и пребрзих неорганских промјена. Она је, дакле, синтеза и научних и политичких императива и због тога се не може успјешно у пракси проводити ако се један од тих императива занемари, или се стави у секундаран положај.

Да је било и да има таквих појава, показали су неки реферати, а и дискусија, на Мостарском савјетовању о књижевном језику 1973. године, због чега је и донесен закључак који је мало прије цитиран. Наиме, једна анкета је у то вријеме утврдила код 202 учитеља, наставника и професора свих струка у Босни и Херцеговини врло неповољне чињенице у познавању књижевног језика и правописа, а ти исти учитељи, наставници и професори, посебно они који предају српскохрватски језик, проводе у наставној пракси књижевнојезичку политику. Тако од 202 анкетираних наставника 132, или 65%, не знају што значи ријеч *пристојба*, 100, или 49%, не знају за ријеч *крајолик*, 115 или 58%, не знају што значи *садејство*, 95, или 47%, не знају што је то *постројење*, 80, или 40%, не знају што значи *поднебље*, 80, или 40%, не знају што је то *облетница*, 58, или 22%, не знају што је то *тротоар*, 45, или 21%, не знају за ријеч *шаргарепа*, а 36, или 18%, не знају што су то *оборине* итд. За такве ријечи изјавили су да је *пристојба* = обичај, или пријевод, да је *крајолик* = окрајак, или шаролик, да је *садејство* = саучешће, да *постројење* значи зграде, колоне, да је *поднебље* = васиона, да је *облетница* = летица, наљепница или пристанак, да је *тротоар* = шор, или асфалт, а да су *оборине* = торови.

Исто тако од 202 анкетирана наставника 150, или 75%, сматра да је облик *донешен* правилан, а 95, или 47%, мисли да је правилно рећи *несумљиво*. И остали дио анкете показао је врло неповољне резултате, па се на основу тога лако закључује какво је језично образовање оних који свакодневно морају у пракси проводити књижевнојезичку политику, све њезине принципе и закључке.

Све што је досад речено односи се и на писане текстове у уџбеницима и приручницима, гдје се такође морају испуњавати сви захтјеви књижевнојезичке политике. Ти се захтјеви неће у потпуности испунити ако се само мисли да уџбеник мора бити написан ијекавским изговором, да у њему морају бити у повољном односу оба писма, латиница и ћирилица, и да се у њему налази двојна, односно вишеструка терминологија. Тачно је, потребно је и обавезно је да и то мора доћи до пуног изражаја, али то је само један дио испуњених захтјева књижевнојезичке политике. Међутим, треба мислити и на онај други дио који се односи на лингвистичке чињенице, на научну истину, на језичну правилност и на чување нашега језика од свега онога што га квари, сиромашти и обезвређује.

Пошто сам 1976. године прегледао све читанке за основну школу у Босни и Херцеговини што их је издала „Свјетлост“ у Сарајеву и у њима посебно анализирао језик и провођење закључака књижевнојезичке политике, то ћу сада изнијети неколико примјера из те анализе не наводећи имена ни аутора ни рецензента тих читанки, јер то у овој прилици није ни потребно, нити је од битног значаја.

Прије свега, уочено је да су се сви аутори читанки трудили да им језик њихових писаних текстова буде што више у складу са захтјевима књижевнојезичке политике, али су у том погледу читанке, ипак, доста неуједначене, особито оне за 1, 2, 3. и 4. разред. Неке су од њих боље, неке слабије, али ни једна није таква да би могла без икаква поправљања бити узорна читанка савремене основне школе. Разлика је само у томе *што* реба поправљати и *колико* недостатака треба уклонити да би се постигла што боља уједначеност. Недостатак свих читанки за основне школе, изузев Читанке за 1. разред, посебно се види у разноврсним грешкама које се односе на лексикологију и правопис. Ево неколико примјера из лексикологије. тј, како су ученицима погрешно или непотпуно протумачене неке ријечи: *слана* = мраз, *Крајина* = један дио Босне, *живица* = ниско грмље, *крчаг* = бочал, *свитац* = свјетлица, *халалити* = благослов, опрост, *сипа* = врста рибе из реда шарана, деверика, *зар* = марама, копрена којом су муслиманске жене покривале лице, *вакуф* = задужбинско црквено имање, *кијамет* = судњи дан, смак свијета, *џанум* = душа итд.

Од правописних грешака навест ћемо само оне које се лако могу предочити читаоцима овога рада, а изоставит ћемо оне које би се морале предочавати у опширније написаним примјерима: Није *чоха* и *чоја* већ само *чоха*; није *костријет* већ *кострет*; није

ам него хам; није клен него кљен; није млазњак и млажњак већ само млажњак; није свјежањ него свежањ; није фајда и вајда већ само фајда; није хавс и хапс већ само хапс; итд.

Ових неколико наведених примјера из читанки, а свакако их има више у другим уџбеницима и приручницима, а још више у текстовима дневне штампе, радија и телевизије, а највише у језику администрације, реферата и извјештаја, јасно говоре о потреби да се и у интересу књижевнојезичке политике мора водити озбиљна брига о свему што није у складу с нормама наше граматике и правописа и о другим језичним дисциплинама које га научно проучавају и објашњавају. Слиједећи дио излагања употпунит ће ову тврдњу.

У последње вријеме све се више чују мишљења како нам је језик јавног обавјештавања, језик администрације, реферата и извјештаја врло често не само неправилан већ и неразумљив, а највише због великог броја непотребних туђих ријечи, или због наших неправилних, чудних и нелогичких језичних конструкција. *На то се осврнуо и предсједник Тито у својој новогодишњој поруци за 1980. годину, који је осудио такве појаве и назвао их чак и опасним. Он је дословно рекао: „Непосредну живу ријеч не може ништа да замијени. Поготову је опасно када је замјењују гомиле писаних материјала чији се садржај често не разумије, па их људи слабо и читају. А све је то узело доста широког маха“.*

Ако се такво стање пренесе у наставу или уџбенике, а има доказа да се и преноси, питамо се куда ће нас то одвести и да ли је то у складу с принципима, закључцима и циљевима књижевнојезичке политике. У вези с тим навест ћемо само неколико примјера, јер их има толико много да се у овој прилици не могу сви набројати а камоли прокоментарисати.

Наш језик има неколико стотина хиљада својих ријечи којима се могу именовати готово сви појмови нашег савременог политичког, економског, културног и друштвеног живота, па ипак многи и у усменом излагању и у писаним текстовима намјерно употребљавају непотребне стране ријечи, од којих су неке неразумљиве и просјечно образованим слушаоцима, односно читаоцима. *Пребукирање, пул, слајд, атак, драгстор, превасходно, пренебрегавати, упражњавати, санирати, рунда разговора, цирка, кома, арбитар, конзумирати, актер, ресурс, хепиенд, масмедији, итинерариј* само су неке од непотребних страних ријечи које свакодневно слушамо на радију и телевизији, или читамо у сарајевској, а и у другој штампи. У сарајевском Ослобођењу од 17. XII 1979. године налазимо, нпр., овакву реченицу: „Конзумирана ујутро, јабука дјелује депуративно, а увече фаворизује угодан сан“. Зар се то није могло рећи боље и разумљивије овако: „Ако јабуку поједемо ујутро, она нам пречишћава крв, а увече омогућава угодан сан“. Зар је *атак* разумљивије од наше ријечи „напад“? Зар умјесто *пренебрегавати* није боље рећи „занемаривати, омаловажавати“? Зашто је боље рећи *цирка* него „око“? Још неки кажу и пишу то обоје, нпр.: „*цирка* око милион динара“. Зар то није иста творба као и у изразу *антипротиван*? Постоји

ли неко ко не разумије што значи „сретан завршетак”? Али неки мисле да је боље рећи *хепиенд*. У нас су увијек ногометне утакмице водили ногометни судци или ногометне судије, а сада су то *арбитри*. Досад је увијек у нас снијег „падао” а сада се *региструје*, нпр.: „*Луче је у Сплиту регистрован слаб снијег*”. Наши народи су увијек храну јели, а пиће пили, а сада је то некоме „неразумљиво” па каже да се то све *конзумира*. *Конзумира* се чак и култура па постоје *конзументи културе*.

Па не само што се наш језик квари и оптерећује непотребним страним ријечима, већ се и неке стране ријечи претварају у неправилне и чудне облике. Тако се сада све чешће чује да је неко био у *алкохолисаном стању*. Ако нешто може бити *фотографисано*, *нумерисано* или *калајисано*, не може бити и *алкохолисано*.

Посебну пажњу заслужују наше ријечи и изрази који се све више претварају у нешто што нашем језику не одговара и што је у супротности с његовим правилима, с његовом природом, па чак и с основном логиком. Некима је ријеч „*загријавање*” или „*неразумљива*”, или „*застарјела*”, па умјесто ње говоре и пишу *топлификација*. Зато у новинама читамо, а на радију и телевизији често слушамо о *топлификацији станова*. Ако су добре ријечи *електрификација* и *модификација*, то не значи да је добра и *топлификација*. У посљедње вријеме све се више чује ријеч *извориште* умјесто *извор*, а то нису ријечи истог значења. *Извор* је мјесто гдје вода из земље избија на површину, а *извориште* је колика око извора, земљиште на коме се извор налази. Зато није добро кад се каже или напише нпр.: „*Код Грачанице је пронађено најјаче извориште минералне воде, које у једној секунди избацује око 100 литара љековите течности*”. Такође се и ријеч *удес* употребљава у погрешном значењу: саобраћајна несрећа, судар, па у новинама читамо и преко радија и телевизије слушамо да је неко изазвао саобраћајни удес, или да је због поледице било више саобраћајних удеса. Неки мисле да ријеч *удес* у таквом значењу долази од глагола *удесити* (*некога*), али научна истина не тврди тако, већ каже да *удес* значи „судбина”, „коб”.

Колико кварење нашега језика узима маха показују и примјери: *кафић*, *цргић* и *кримић*, који се без икаква устручавања често упућују саговорницима, а могу се чути и преко радија и телевизије. Можда ће се међу њима ускоро наћи и глагол *важирати* се у значењу „*правити се важан*”, али засада постоји само у разговорном језику млађих генерација.

Несхватљиво је да се неке једноставне и врло разумљиве ријечи претварају у вишечлане, компликоване и непотребне синтагме. Умјесто да се каже *земљорадник* или *самостални земљорадник*, све се чешће говори и пише *индивидуални пољопривредни произвођач*. Досада су се увијек градили станови и куће, а сада су то *стамбени објекти* или *стамбени капацитети*. Свако зна што је *бунар* или *чесма*, али неки мисле да су те ријечи „*неразумљиве*” па умјесто тога стварају тобоже јаснију синтагму *водоопскрбни објекат*. Како би то изгледало кад би неко, према рије-

чима о којима сада говоримо, рекао: „Иди, сине, на водоопскрбни објекат и донеси хладне воде да је конзумирам!” О оваквим појавама могла би се написати врло занимљива научна анализа.

На крају смо оставили примјере који су не само изван граматичке норме нашега језика него се не слажу ни с основним законима мишљења. На жалост, баш такви примјери су врло чести и толико су се усталили у језику многих грађана, посебно новинара, а и неких наставника, да их они не осјећају као велике грешке. Тек кад их почнемо увјеравати у бесмисленост њихових исказа, онда схваћају да су направили и граматичку и логичку грешку. Врло често читамо и слушамо да је неки наш град *град младих*, *град младости* јер у њему има доста дјеце, *младића* и *дјевојака*. Добро, то је лијепо, и могуће је, и правило је речено, али одмах иза тога у истом тексту пише да су ти млади грађани *стари*, нпр.: „... *младић је стар 18 година*”, или: „... *дјевојка је стара 16 година*”, или: „... *дјеца се уписују у школу са 6 година старости*” и сл. Како то може бити да је млад човјек истовремено и млад и стар?! Млад је па се зато зове *младић*, а стар је јер има 18 година!? По таквој нелогичности у нас се и дјеца рађају стара, јер често читамо овакве реченице: „*На путу је нађе-но мушко новорођенче старо два мјесеца*”, или: „*Међу повријеђенима била је једна беба стара 3 мјесеца*”.

Међу примјере ове врсте иду и они који тврде да се наше дјевојке и жене не удају, већ да се жене! Док свуда у свијету отац жени сина, мајка жени сина, син жени себе, дотле у нас, због непознавања и непоштивања језичних правила, многи жене дјевојке, јер чујемо и читамо овакве примјере: „*Свједоци тврде да је Милан оженио Јелену због мираза*”, или: „*Нико се није надао да ће стари Салко оженити тако младу дјевојку*”, или: „*Иако се дуго забављао с Милицом, Иван је ипак оженио Анку*”.

Већи дио наведених примјера није узет из школских уџбеника, него из језика дневне штампе, радија, телевизије, администрације и из свакодневног говора неких наставника. Међутим, постоји опасност да то све постепено почне улазити и у уџбеничку литературу као што је већ почело прелазити у језик неких наставника и многих ученика. *Књижевнојезичка политика мора томе стати на пут и зато је треба водити и темељито и доследно, не само дјелимично већ у цјелини, не само у једном предмету већ у свим, не само повремено већ стално, не само у језику наставе већ и у уџбеницима, не само у школама већ и у средствима јавног обавјештавања. Ако се то досада није чинило у довољној мјери, мора се одсада чинити. Ако се у постојећим уџбеницима и приручницима налазе грешке о којима смо говорили треба их шот прије уклонити, а ако се не налазе, треба се борити да се не појаве. У том смислу овај рад је и озбиљно упозорење, и позив да савјесно извршимо своју дужност.*